

СТАГНАЦИЯ НА ПРОЦЕСА НА ПРЕСТРУКТУРИРАНЕ – ПРИЧИНИ, ИЗМЕРЕНИЯ, ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ

През последните години България се използваше много често като пример за това как не трябва да се правят реформи. След сравнително добрия старт през 1991-92 г. мерките, насочени предимно към макроикономическата стабилизация, не бяха последвани от прогрес в структурната реформа, а дори по отделни показатели се наблюдаваше връщане назад. Сравнението със страните от Източна Европа, които са осъществили най-бърз прогрес в реформирането на своите икономики – Централноевропейските страни, Естония и Словения, потвърждава посочения извод и дава възможност да се установят сферите, в които различията са най-големи.

Основното изоставане на България е в осъществяването на структурната реформа, измерена чрез дела на частния сектор в БВП, прогреса в голямата и малката приватизация и реструктурирането на предприятията (виж Таблица 1.).

Колкото и да са условни количествените оценки за прогреса в прехода към пазарна икономика не може да се отрече качествената разлика между състоянието в България и посочените пет страни. Във всички посочени страни малката приватизация практически е приключила, не съществуват държавни малки предприятия, осъществява се реална търговия със земя и др. Най-малко 25%, а в Чехия, Унгария и Естония повече от половината големи държавни предприятия са приватизирани. По отношение на реструктурирането на предприятията се предприемат значими и постоянно поддържани действия към по-твърди бюджетни ограничения и за осигуряване на ефективно корпоративно управление.

Структурните промени се осъществяват на фона на комплексна промяна на икономическата система – пазарната среда и търговията, финансовите институции и законовата рамка. Особеното е, че през последните 3 години ударението се поставя върху развитието на частния сектор и предприятията, където се осъществява преобладаващата част от

прогреса в реформата като цяло. В резултат на това секторът на предприятията през 1996г. се превърна в най-реформираната част на икономиката.

Таблица 1.

Прогрес в прехода в напредналите страни от Източна Европа и България

Страни	частен сектор в БВП – %	частен сектор в БВП – оценка	голяма приватизация	малка приватизация	преструктуриране на	либерализиране на цените	условия за търговия	политика на конкуренция	банки и лихвен %	Финансови институции	закони за инвестиране	Общ резултат
Чехия	75	4	4	4+	3	3	4+	3	3	3	4	35++
Унгария	70	4	4	4+	3	3	4+	3	3	3	4	35++
Естония	70	4	4	4+	3	3	4+	3	3	2	4	34
Полша	60	3	3	4+	3	3	4+		3	3	4	33++
Словакия	70	4	3	4+	3	3	4+	3	,	3	3	33++
Словения	45	2	3	4+	3	3	4+	2	3	3	3	30++
България	45	2	2	3	2	2	4	2	2	2	4	25

Положението в България е коренно различно – слабореформирана икономика и почти никакъв прогрес през последните години. Парадоксално е, че единствената сфера, в която реформите в България са на същото равнище или дори по-напреднали от някои страни (Словения, Словакия) това са инвестиционните закони. Но лесно обяснимо е, че при посочените условия сами по себе си те нищо не могат да решат. Предприятията и финансовите институции продължават да бъдат най-слабо реформираните области.

Основната причина за стагнацията на процеса на реструктуриране е наложения порочен модел на функциониране на икономиката, чиято основна характеристика е широкото заместване на получаването на доход от икономическа дейност с получаването на рента на основата на политическа и икономическа власт, позиции в бюрократичната система, насилие, страх, измама и други неикономически фактори. Този вид рента се извлича основно от държавната собственост и води до нейната бърза декапитализация. Но веднъж възникнала, системата се насочва към новосъздадения частен сектор, с което затруднява допълнително неговото възпроизводство и развитие.

Налагането на този модел стана възможно поради специфичния начин на оттегляне на държавата от прякото управление на предприятията в България, осъществен чрез:

- широкообхватна децентрализация на съществуващите обединения, съчетана със задържане на приватизацията;
- формални мениджърски договори, съчетани с неефективен контрол от държавата чрез представители в УС, НС, СД;
- поддържане на нестабилна полупазарна макроикономическа среда.

Децентрализацията на големите държавни обединения и комбинати беше извършена в България в основни линии през 1991 г. Освен тях се разкрупниха и други държавни и общински фирми с повече от едно предприятие, които до тогава не са били самостоятелни юридически лица. В резултат се получи рязко увеличаване на броя на самостоятелните държавни предприятия и разнообразяване на организационните им форми.

Анализът на процеса на децентрализация на държавните предприятия в страните от Централна и Югоизточна Европа показва съществуването на два модела. Първият от тях (България, Чешката република), който може да бъде наречен пълна децентрализация, се характеризира с цялостно разделяне на предишните обединения на съставните им предприятия в почти всички отрасли. Като изключения предмет на специални правителствени решения се смятат обикновено военното производство и някои вертикални обединения от много важно национално значение.

Количествено този подход се измерва с 6-8 пъти увеличение на броя на държавните предприятия.

Прилагането на втория модел (Румъния), който може да бъде определен като частична децентрализация, довежда до 2-3 пъти увеличение на броя на предприятията в резултат на разделянето на очебийните случаи на производствено и икономически несвързани предприятия.

Предимствата на „частичната децентрализация“ са по-лесното управление и запазването на съществуващите производствено-технологични връзки. Основният недостатък е затрудняване на приватизацията и поставянето на прегради пред реструктурирането им, т.е. създават се условия за запазване и възпроизвеждане на съществуващата структура на икономиката.

Предимствата на първия модел са в предоставянето на максимални възможности за включване на предприятията в нов тип разделение на труда, съответно на нов тип интеграция на национално и международно равнище, в създаването на по-добри условия за конкуренция и за премахване на монополизма. Недостатъците, които най-пълно се проявиха в българския случай се свеждат до трудностите за управление на многократно увеличени брой предприятия, в условия когато полупазарната среда не може да бъде използвана като дисциплиниращ фактор.

Вероятно с цел да се предпазят от подобни слабости, „пълната децентрализация“ беше осъществена в Чешката република на два етапа. Първият етап беше осъществен в началото на реформата, а вторият – като част от приватизационния процес. При това нямаше ограничения дали да бъдат приватизирани цели обединения, отделни предприятия или техни обособени части. Решенията бяха вземани от съответните държавни институции избирайки между няколко конкуриращи се проекти. По такъв начин се запазват възможностите за управление, държавата може да не допусне ясни случаи на недобросъвестна приватизация, осъществяването на „пълна децентрализация“ съвпада с намирането на нови частни собственици.

Положението на българските предприятия се усложни допълнително от забавянето на приватизацията, съчетано с незаинтересованост от страна на държавата, която можеше поне да се опита да замести пазара изисквайки от предприятията да спазват строга финансова дисциплина.

Държавата може да участва в управлението и контрола на децентрализираните държавни предприятия чрез **мениджърски договори** и чрез свои представители в колективните ръководни органи и предприятията.

Осъществяването на този процес има две страни – нормативна и практическа. Управлението и контролът в предприятията е тясно свързан и произтича от точното определяне на имуществените права. В тази насока още през 1991 г. беше направена съществена промяна – беше прекратено неясното съчетание между работническо самоуправление, технократизъм и държавна намеса. Министерският съвет беше определен като органа, който отговаря за функционирането на държавната собственост. Беше приета Наредба за управление на Едноличните търговски дружества с държавно участие и бяха определени основните правила за провеждане на мениджърски конкурси.

В критериите за оценка на участниците в конкурсите, освен личните и професионалните качества на кандидатите се включваха и предложения за подобряване на функционирането на предприятието, съдържащи оценка на сегашното състояние и програма за развитие.

На практика целите, които си поставяше организирането на мениджърските конкурси, не бяха осъществени.

В много случаи те се провеждат формално, без предварително кандидатите да са извършили огромната работа по анализ на състоянието на предприятието, оценка на възможностите му, избор на стратегия и определяне на пътищата за нейното осъществяване. Обикновено за оптимални срокове на действие на договорите се смятат 10 и повече години. В България сроковете са много по-малки, но и те не се спазват.

Контролът чрез участието на представители на държавата също не е ефективен поради отсъствието на индустриална политика и големия брой предприятия. В отраслите и икономическите министерства има добре подготвени специалисти, които познават условията в предприятията. Те биха могли да провеждат успешно държавната политика, когато такава съществува. Но когато не съществува? Освен това, броят на тези специалисти не е повече от няколко десетки души, докато потребностите са от няколко хиляди представители. Това създава условия за избор на некомпетентни участници за превръщането на участието в колективни ръководни органи на предприятията само във форма на допълнителен доход.

И накрая, всички тези претенции към управлението и контрола на държавните предприятия можеха да имат основание и да се очаква, че тяхното изпълнение ще доведе до ефективно управление само ако предприятията функционираха в нормална пазарна среда. Когато тя е полупазарна и нестабилна това само задълбочава противоречията – липсват условия за оценка на добре или лошо представящите се предприятия, не се

стимулират или дисциплинират мениджърите и т. н.

Съвкупността от действието на посочените фактори доведе до отслабване на прекия държавен контрол върху предприятията без да са налице други механизми за неговото осъществяване.

В подобни случаи според теорията и според познатата практика в страните с пазарна икономика се засилва ролята на мениджърите и/или на работниците, чиито цели надделяват над тези на слабия собственик /държавата/. Този модел не може да обясни положението в България. Специфично за условията у нас е възникването на групи по интереси на неикономическа основа, които са външни за предприятието и осъществяват контрол върху него с цел получаването на рента. Съчетанието от липса на реформи, слаба държава, наличието на групи, които реализират икономическите си интереси чрез неикономически средства представлява спецификата на досегашния български модел на преход. Общата картина се усложнява от това, че в заместването на дохода от икономическата дейност с рента бяха включени или се присъединиха, възползвайки се от ситуацията и известните ни фигури от традиционния модел – част от държавните чиновници и част от мениджърите и работниците, което разширява базата на защитниците на модела и затруднява неговото премахване.

Въздействието на този модел не се измерва само с неефективния контрол и управление на държавните предприятия и оттук само с лошото им функциониране. Част от него е и присвояването на необосновано високите разлики между цени на производител и на потребител, присвояването на голям дял от т. нар. лоши кредити, засилването на корупцията в държавния апарат, подкупването на заетите в някои предприятия чрез необосновано високи заплати и т. н.

Решаването на проблема, колкото и тривиално да звучи, може да бъде осъществено само чрез прехода към нормалния модел за функциониране на икономиката. Необходимо е да бъде осъществена бърза приватизация с цел да се появят нови собственици, които да заместят държавата. Тогава проблемът ще бъде кой от създадените модели на контрол е по-малко ефективен, вместо сегашния проблем една порочна система да бъде заместена с нормална. Успоредно с това е необходимо да се осъществява ефективен държавен контрол върху предприятията, оставащи държавна собственост, но не чрез директно, оперативно управление, а чрез твърди бюджетни ограничения и предоставяне на управлението на ефективни мениджърски екипи.

Преструктурирането на управлението и контрола на предприятията е само един аспект от тяхното цялостно преструктуриране. Необходимо е

освен това да се реструктурира системата от предприятия в икономиката като цяло както и да бъде осъществено организационно, продуктово и технологично реструктуриране на отделните предприятия. В доклада се акцентира предимно върху такива мерки, които биха допълнили известните вече и общоприети мерки, които са предвидени да бъдат осъществени през следващите няколко години.

Стимулиране на малките и средни предприятия /МСП/

За всички бивши социалистически страни е характерно, че размерната структура на предприятията им претърпя големи промени след 1989 г. В резултат на децентрализацията, създаването на нови частни и държавни предприятия, съкращаването на броя на заетите в държавните предприятия, беше променена коренно предишната структура, която се състоеше предимно от големи държавни предприятия. В същото време нямаме достатъчно основания, за да твърдим, че размерната структура на трансформиращите се икономики притежава характерните черти на тази на развитите страни.

След първоначалния бум в създаването на микропредприятия и при наличието на достатъчно на брой големи предприятия, липсващото звено за нормализиране на размерната структура на предприятията в България са именно МСП. Тази група се нуждае от подкрепа и във всички развити страни съществуват програми за нейното развитие.

Таблица 2.

Предприятия по размерни групи в българската икономика (1995)

Сектори,	Общ	Микро %	Малки %			Средни %		Големи %	
Собственост	брой	2-10	11-20	21-50	51-100	101-300	301-500	500+	
Икономика	77518	75.2	6.9	7.5	4.7	3.8	0.8	1.1	
-- частна	60074	92.2	4.9	2.7	0.9	0.4	0.05	0.06	
-- държавна	17444	19.6	14.9	23.9	17.7	15.9	3.4	4.6	
Индустрия	14863	70.6	6.7	6.6	5.4	6.6	1.7	2.4	
-- частна	11967	86.3	6.7	4.2	1.7	0.9	0.1	0.1	
-- държавна	2896	6/0	6.8	16.7	20.6	30.1	8.0	11.8	

Източник: Изчисления на автора на база на данни от НСИ.

През 1995 г. размерната структура на предприятията в българската икономика се приближи до тази в развитите икономики. Делът на микро- и малките предприятия е все още по-нисък, докато този на средните и големите предприятия надвишава нивата в развитите страни. Тези различия не са толкова съществени като сега предвид прогреса, който е направен спрямо първоначалната структура за 1989 г. Очевидно е от цифрите в Таблица 2, че дори след увеличението на броя на малките държавни предприятия, тяхната структура се различава много от структурите в пазарните икономики и това е причината за все още съществуващите различия.

Делът на различните размерни групи не може да представи цялата картина на протичащия процес на приспособяване на размерната структура в една преходна икономика. Допълнителен показател може да бъде броят на предприятията в определена размерна група на 100 000 жители (виж Таблица 3). Сравняването на данните показва, че общия брой на предприятията в България е 1,5-3,5 пъти по-малък от този в развитите страни. Същото отношение е валидно и за микро- и малките размерни групи. Броят на предприятията в България в горната подгрупа на малките предприятия (50-99) и групата на големите предприятия (500+) съвпада със средните нива в развитите страни, докато размерната група на средните предприятия надвишава съответните цифри с 1,5-2 пъти.

Таблица 3.

Предприятия по размерни групи на 100 000 жители

Страни Предприятия	Общ брой	Микро 1-9	10-19	Малки 20-49	50-99	Средни 100-499	Големи 500+
ЕС, 1990	2060	1744	169	95	27	21	4
САЩ, 1990	2019	1556	226	189	34	14	
Канада, 1990	3092	2838	161	53	34	6	
Япония, 1991	1377	970	194	132	44	37	
Австралия, 1990	2111	1687	232	122	36	34	
България, 1995	923	695	64	69	43	42	10
- частни	715	654	33	19	6	3	0.4
- държавни	208	41	31	50	37	39	9.6

Източник: Изчисления на автора на база на данни от Eurostat и НСИ.
Размерна група 0 е изключена.

Основната разлика е в недостатъчното присъствие на групата на малките предприятия (1-49 заети лица). Досегашните процеси доведоха до рязко увеличение на дела на микро предприятията и особено на тези от размерна група 0 и до намаляване на дела на големите предприятия, които въпреки това запазват доминиращата си роля. Ако сравним тази размерна структура със структурите на развитите страни ще видим, че тя не съвпада с нито един от известните ни типове, основно поради липсата на средно звено. Оттук следват и основните въпроси, на които би трябвало да се търси отговор през следващите години – в каква насока би могла да се промени размерната структура на предприятията в преходните икономики, необходимо ли е и възможно ли е да се въздейства върху тази промяна. Въпросът всъщност се свежда до това – необходимо ли е да се подкрепя специално по-бързото развитие на групата на МСП? Според мен отговорът на този въпрос е положителен и затова съществуват поне две причини.

На първо място, увеличаването както на броя, така и на относителния дял на малките и средни предприятия е съществен за създаването на нормална икономическа система. Групата на малките предприятия не може да бъде представена само от микропредприятията. Ефективната териториална и отраслова алокация на ресурсите, в т. ч. създаването и развитието на системата на субконтракторите може да бъде осъществена само чрез достатъчно силното присъствие в икономиката на предприятията от всички подгрупи на средната размерна група.

Втората причина е социално-икономическа – създаването на нови работни места и намаляването на броя на безработните. Като цяло групата на големите предприятия, които в преходните икономики са предимно държавни, ще продължава да освобождава работна сила (свърхзаети, ликвидация, повишаване на производителността на труда). През изминалите няколко години групата на микропредприятията изигра много важна роля за създаването на нови работни места, но след като достигна 25-30% от общия брой на заетите, нейните възможности за разширение стават все по-ограничени. При сегашните условия единствено групата на МСП имат потенциал да създават нови работни места през следващите няколко години.

Освен необходимост съществува и възможност да бъде стимулирано ускореното развитие на МСП. Стимулирането на динамичните предприемачи, на система от субконтрактори, на разкриването на нови работни места в МСП, в т. ч. и чрез регионални предприятия, насърчаването на интернационализацията, в т. ч. и експортно ориентираните МСП, това са само част от мерките, които се прилагат в

редица развити страни. Тяхното използване в България ще ускори развитието преди всичко на предприятията от разглеждана та група.

Преструктуриране на аграрните предприятия

Стратегията за промяна на поземлените отношения в България в средносрочна перспектива би могла да бъде насочена към ускоряване на процеса на връщане на земята и създаването на модерни кооперативни и частни земеделски стопанства.

Собствениците на земя в България са няколко милиона, като мнозинството от тях притежават по-малко от 25-30 дка. На основата на този факт често се прави извода, че земеделските стопанства са обречени да бъдат с малки размери, което налага земята да се обработва с примитивни технологии и връща земеделието няколко десетки години назад в неговото развитие.

В действителност, поради интензивната вътрешна миграция през последните 40-50 години и неблагоприятната възрастова структура на живеещите в селата, повечето от собствениците няма да обработват земята сами, а ще са принудени да я дадат под наем или да я продадат.

В момента в страната почти не съществува пазар на земята. През последните години са осъществени продажби само на няколко хиляди дка. Причината е твърде голямата разлика между очакваната цена на потенциалните продавачи и възможностите на купувачите. Ножицата е голяма и не се очаква да бъде затворена в близките години.

При тези условия може да се очаква, че арендните отношения ще заемат твърде важно място сред поземлените отношения в България през следващите години. Освен кооперирането на земята, вземането на земя под наем ще бъде основния начин за увеличаването на размера на стопанствата до онзи размер, който позволява използването на модерни технологии в земеделието.

Не само съществува необходимост от увеличаване на размера на стопанствата до оптималния, но и съществува и принуда за това поради факта, че 2/3 от собствениците не живеят на село и не могат да обработват сами земята си. Тази необходимост и принуда ще се задълбочава още повече през следващите години поради възрастовата структура на работещите в селското стопанство.

Когато се вземе предвид разликата между размер и структура на собствената земя и размер и структура на стопанствата (обработваната земя), това би имало отражение върху ускоряването на процеса на връщане на земята. Предварителното уедряване на собствената земя не трябва да

бъде условие за връщането ѝ на собствениците. Колкото и да бъде уедрявана, собствената земя ще бъде недостатъчна за развитието на модерно земеделие и ще бъде необходимо да се наема допълнително земя. При такъв подход, раздробеността на земята, която се отдава под наем, може дори да бъде предимство, защото е условие за по-голяма гъвкавост при създаването на различен брой комбинации от частни и/или кооперативни стопанства.

Собствениците, които ще обработват земята си, могат да бъдат разделени на следните 3 групи.

Първо, индивидуални собственици (фермери). Те са сравнително малка част от селяните, но би могло да се очаква известно увеличение на техния брой при подобряване на общоикономическите условия (намаляване на инфлацията и лихвения процент, повишаване на изкупните цени и др.).

Второ, кооперирани собственици, които са основната част от селяните. След ликвидацията на стария тип кооперативи на тяхно място започнаха да се създават множество нови кооперации по фамилен, териториален, а понякога и политически признак. Кооперациите в България имат дългогодишна традиция и вероятно и в бъдеще ще играят важна роля в селското стопанство.

Третата група е специфична за българските условия и обхваща собствениците на малки участъци земя (до 10 дка), които имат постоянен доход извън селското стопанство и живеят близо до земята си, която обработват в свободното си време, за да задоволяват преди всичко нуждите на семейството си. Тази форма на земеделие е много устойчива в България и няма основание да се смята, че ще изчезне в близките години.

На този етап може да се каже, че посочените групи собственици започват да се формират, че може да се очаква да останат да съществуват през следващите години и че съотношението между тях, и особено между първите две групи, може да се променя не само в резултат от естествените процеси в земеделието, но и под влияние на аграрната политика на различните правителства.

Би могло да се твърди, че общо трите групи на работещи собственици на земя обхващат по-малко от 1/3 от общия брой на собствениците на земя в България. Приблизително такъв е дялът на собствената земя, която те обработват. Останалите 2/3 е дялът на земята на собственици, които не работят в селското стопанство.

При сегашните условия по-голямата част от тази земя се обработва чрез включването на неработещите собственици в кооперативи, а съвсем малка част е взета под наем. Допълнителна важна причина за подобно

решение е предоставянето на дялове от имуществото на бившите ТКЗС не само на сега работещи собственици, но и на всички предишни собственици. Кооперациите се разглеждат като организации, в чиито рамки се разрешават проблемите както по съвместното обработване на земята, така и по съвместното използване на бившето имущество на ТКЗС.

В същото време функционирането на кооперациите в сегашния им вид създава редица проблеми.

Основният проблем е за контрола на собствениците над ръководството на кооперацията. Големият брой кооператори (в повечето случаи няколкостотин и дори над хиляда души), както и териториалната им отдалеченост прави ръководството на кооперацията практически независимо. Не могат да бъдат контролирани на практика нито ефективността на техните решения, нито преследването на собствени цели, различни от интересите на съкооператорите.

В следствие от този проблем възниква възможността от загубване на част или на цялата собственост на кооператорите в резултат на неефективно или недобросъвестно управление.

Подобни опасения не могат да се отхвърлят като се дават за пример предишните ТКЗС, които не пропаднаха въпреки липсата на контрол от страна на кооператорите. Първо, контрол съществуваше, но отгоре, защото ТКЗС бяха включени в общата партийна и административна йерархична система. Второ, лошите резултати, получени в следствие на неефективно управление или на общите условия, в които се развиваше отрасъла, бяха поемани от държавата. Сега и двете условия не съществуват и лошите резултати трябва да бъдат поети от членовете на кооператива.

Едно от решенията на проблемите е стимулирането на създаването на кооперации с по-малки размери от фамилен тип. По-малките размери и родовите връзки биха могли да неутрализират част от посочените недостатъци.

Принципното решение, според мен, е разделянето на наемните отношения от отношенията на собственост. Това би означавало в новосъздадените кооперативи да се включват само работещите собственици, а недостигащата земя да се вземе под наем. Дяловете от другото имущество биха могли да бъдат изплатени или да бъдат наемани при условие, че представляват обособени обекти (предмети).

При такъв подход броят на участниците би се намалил няколко пъти. Поради естеството на работата си, те биха имали ежедневна информация за решенията на ръководството и в резултат би се повишил контрола върху неговата дейност.

България се нуждае от създаването на 100-150 хил. модерни, частни фермерски стопанства, с нормални размери на обработваемата земя. Разпокъсаността на собствеността върху земята не е причина за осъществяването на този процес, тъй като преобладаващата част от собствениците няма да обработват сами земята си. Тъй като не е логично да се очаква от частните фермери в близко време да могат да купят необходимата им земя очевидно е, че наемните отношения още играят много по-голяма роля отколкото покупко-продажбата на земя. Необходимо е законодателно да бъдат създадени улеснения за отдаването на земя под наем, каквито сега съществуват само за създаването на кооперации.

Преструктуриране на собствеността

Прехвърляне на акции от държавни предприятия в социални фондове /пенсионни, за здравеопазване и др./. Това би ускорило процеса на приватизация като го направи в същото време социално по-поносим. Ще се отрази благоприятно върху функционирането на фондовата борса и пазара на ценни книжа. Това, че визираните социални дейности все още не са отделени от държавата не е пречка. Могат да бъдат създадени по един или по няколко фонда в съответните области на основата на съществуващото законодателство за масовата приватизация именно като приватизационни фондове.

Запазване на минимални дялове (до 33%) за държавата в приватизираните предприятия. Държавата няма да участва активно в управлението, но при всички случаи доходите от продажбата на акции след няколко години ще бъде по-голям. Това е един от основните мотиви за участие в приватизацията на институционалните инвеститори и не е логично това да не бъде мотив за участие и от страна на българската държава.

Реституция. Необходимо е да бъдат намерени компромисно прости и евтини методи за оценка на дяловете на национализираните собственици. Предимствата са ускоряване на процеса на приватизация и разнообразяване на участниците, които ще упражняват контрол върху предприятията.

Програми за производствено-техническо преструктуриране

Приоритетни в тази област са онези програми, които могат да дадат нужния ефект с по-малко материални средства или биха имали допълнително влияние върху икономиката като цяло. В средно срочен план е необходимо осъществяването на следните програми:

- Програма за подобряване на качеството на стоките. Съществуват редица производители, които със сравнително малко капиталовложения, а с подобряване на организацията и въвеждането на системи за контрол върху качеството на продуктите биха могли да достигнат международните стандарти за качество. Необходимо е да бъде създадена система за активно търсене и подпомагане на подобни производители.
- Програми за рязко намаляване на изразходването на енергия и материали за производството на единица продукт. България консумира повече електроенергия на глава от населението от такива страни като Испания и Италия, а произвежда с нея многократно по-малък БВП. Подобно е положението на използването на металите. Затова в близките години средствата, които бъдат вложени за ресурсоспестяване ще бъдат много по-ефективни отколкото ако се вложат за разширяване на мощностите, поради допълнителния ефект, който ще имат за подобряване на качествените характеристики на икономическата система.